

ANAMARIA LEAUA

PENITENCIARUL

psihologie socială aplicată

COLECȚIE DE SUCESES

Anamaria Leaua

**Penitenciarul.
Psihologie socială
aplicată**

Editura Lumen
2006

Acest volum a apărut în cadrul Programului de Promovare a tinerilor cercetători derulat de Asociația Lumen cu susținere financiară din partea Editurii Lumen, Asociația Lumen și Euromarket Advertsing.

www.asociatialumen.ro

www.librariavirtuala.com

Materialul nu reprezintă în mod obligatoriu punctul de vedere al editorului sau al finanțatorilor.

Acest material este protejat de legile copyright-ului în vigoare.
Orice multiplicare neautorizată, indiferent de suport, este interzisă și va fi pedepsită conform legii.

Referenți: conferențiar dr. Cornel HAVARNEANU

lector dr. Mihai CURELARU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale:

Ana Leaua – *Penitenciarul. Psihologie socială aplicată*
Iași, Editura Lumen, 2006, România

Bibliogr.

P: 184, cm 14,8 X 21

ISBN – 10 973-7766-60-1

13 978-973-7766-60-1

Design copertă: Euro Market Advertising

Extras din volumul:

Leaua, A. (2006). *Penitenciarul. Psihologie sociala aplicata*. Iasi, Romania: Lumen.

Anamaria Leaua

**Penitenciarul.
Psihologie socială
aplicată**

Editura Lumen
2006

Extras din volumul:

Leaua, A. (2006). Penitenciarul. Psihologie sociala aplicata. Iasi, Romania: Lumen.

Pagina lasata
intentionat goala

Extras din volumul:

Leaua, A. (2006). Penitenciarul. Psihologie sociala aplicata. Iasi, Romania: Lumen.

*Dedic această carte
familiei mele*

Extras din volumul:

Leaua, A. (2006). Penitenciarul. Psihologie sociala aplicata. Iasi, Romania: Lumen.

Pagina lasata intentionat goala

Extras din volumul:

Leaua, A. (2006). Penitenciarul. Psihologie sociala aplicata. Iasi, Romania: Lumen.

Cuprins

I. Devianță și mediul carceral	11
I.1. Devianța. Definiție și abordări	11
I.2. Producerea devianței	12
I. 3. Teorii explicative ale delincvenței	14
I. 4. Personalitatea infractorului	24
I.4.1. Forme ale comportamentului deviant	24
I. 4. 3. Grupul de deținuți	34
I. 5. Integrarea deținuților în sistemul relațiilor interpersonale din penitenciar. Adaptarea la regimul de detenție	36
I.6. Structura normelor în grupul de deținuți	40
I. 7. Reintegrarea socială a infractorilor	41
I. 7. 1. Privarea de libertate și reeducarea	41
I. 7. 2. Mijloace de reintegrare în societate	42
I.7. 3. Rolul programelor corecționale	47
II. Stereotipurile. Abordare psihologică	51
II. 1. Istoric și delimitări conceptuale	51
II. 3. Stereotipuri și categorizare	58
II.4. Efectele aplicării stereotipurilor	64
II. 4. 1. Grupuri minoritare și grupuri stigmatizate	64
II. 4. 2. Confirmarea comportamentală	67
II. 4. 3. Impactul stereotipului în judecata socială	68
III. Grupul. Procese de grup	71
III. 1. Definierea grupului. Paradigme explicative	71
III. 1. 1. Modelul coeziunii	71
III. 1. 2. Modelul identității	72
III. 2. Clasificarea grupurilor	73
III. 3. Proprietățile grupului mic	76

III. 3.1. Proprietățile principale ale grupului	76
III. 3.2. Proprietățile secundare ale grupului	78
III. 3.3. Raportul coeziunii cu celelalte proprietăți ale grupului	79
III. 4. Formarea identității de sine	80
III. 5. Presiunea spre uniformitate	81
III. 5.1. Coeziune și presiune spre uniformitate	82
III. 5.2. Normalizarea	83
III. 5.3. Atitudinea față de devianți	84
III. 6. Aspecte ale normelor	87
III. 6.1. Definierea normei	87
III. 6.2. Componentele și funcțiile normelor	88
III. 6.3. Clasificarea normelor	90
III. 6.4. Caracteristicile normelor	91
III. 6.5. Devianța tolerată și normele	92
IV. Influența stereotipului în reintegrarea socială a deținuților	
- parte practică	95
Argument	95
IV.1. Designul cercetării	97
IV.1.1. Ipoteze de cercetare	97
IV. 1.2. Variabile. Operaționalizare	98
IV.1.3. Instrumentul de măsură	99
IV. 1.4. Lotul experimental și desfășurarea experimentului	100
IV. 2. Prelucrare statistică și interpretarea rezultatelor	101
IV.3. Interpretarea psihologică a rezultatelor	118
IV.4. Concluzii	120
Anexe	123

V. Aspecte ale conflictului normativ în situații de devianță în penitenciar - parte practică	140
Argument	140
V.1. Designul cercetării	141
V.1.1. Ipoteze de cercetare:	142
V.1.2. Variabile. Operaționalizare	143
V. 1.3. Instrumentul de măsură și desfășurarea experimentului	144
V. 1.4. Prezentarea lotului de subiecți	145
V.2. Prelucrarea statistică și interpretarea rezultatelor	148
V.3. Interpretarea psihologică a rezultatelor	158
V.4. Concluzii	160
Anexe	163
Bibliografie	183

Pagina lasata intentionat goala

Extras din volumul:

Leaua, A. (2006). Penitenciarul. Psihologie sociala aplicata. Iasi, Romania: Lumen.

I. Devianță și mediul carceral

I.1. Devianța. Definiție și abordări

„Devianța poate fi definită ca o transgresiune, social percepută, a regulilor și a normelor aflate în vigoare într-un sistem social dat.” Este un comportament care repune în cauză atât normele sociale, cât și unitatea sau coeziunea sistemului. Normele sistemului social sunt supuse schimbării în funcție de schimbările istorice și valorizate diferit de subgrupurile care se includ în sistem. (1999, Mugny)

Observatorii vieții sociale recunosc faptul că devianța a devenit un fenomen larg răspândit și important prin consecințe, iar formele sale de exprimare sunt deosebit de numeroase și variate ca intensitate. Gabriel Mugny enunță două abordări ale devianței: una funcționalistă și una interacționistă.

Perspectiva funcționalistă privește sistemele sociale ca fiind optime, ideale și se concentrează asupra reproducerii și menținerii raporturilor sociale. Schimbarea este în mare măsură respinsă, dar se accentuează foarte mult importanța proceselor adaptative datorită cărora sistemul funcționează în timp și rezistă schimbării. Viziunea generală asupra lumii ideale presupune că valorile sale, o dată stabilite, nu vor impune necesitatea schimbării, exprimându-se astfel o imobilitate a normelor și ideilor. Valoarea unei norme fiind definită în termeni absoluți, se pune problema descoperirii condițiilor și mecanismelor, a legilor prin care indivizii și grupurile o interiorizează și i se adaptează.

A doua abordare a devianței, **perspectiva interacționistă**, consideră că normele care reglează și echilibrează sistemul social au un caracter relativ și sunt rezultatul unui compromis sau al unei supunerii. Imobilitatea și rigiditatea specifice abordării funcționaliste sunt respinse, făcând loc și

valorizând totodată procesele de inovație și difuzarea ei, privită ca un fenomen absolut necesar pentru evoluția socială și istorică a normelor. Sursa acestor „mutații” este văzută în existența anumitor indivizi sau grupuri care refuză să se supună status-quo-ului și să respecte normele „universale” (grupuri denumite minorități active).

Dintr-o perspectivă critică a celor două abordări, prima dintre ele, cea funcționalistă, poate fi calificată drept „naturalistă”, în sensul că bazele devianței ar fi, din punctul său de vedere, caracteristicile naturale ale devianței. Metodologia specifică rezidă în stabilirea diferitelor trăsături biologice, psihologice, fizice, specifice devianților și concluzionând cu cauzele apariției devianței. Nu se pune însă problema redefinirii conceptului de devianță, cercetările interiorizând valorile societății fără a le problematiza.

La capătul opus, abordarea interacționistă privește devianța ca având o bază socială și nu doar înscriindu-se într-un sistem social ca transgresiune a normelor. Normele sunt impuse de instanțele sociale dominante, iar societatea creează devianță pentru că dictează reguli și definește „gradul de libertate” posibil în interiorul acestor reguli. „Un individ sau un grup nu devine deviant decât atunci când este recunoscut ca atare. De aceea, se poate vorbi de o inegalitate a șanselor de a deveni deviant; anumite grupuri sociale sunt mai vizate decât altele de instanțele de reglare a devianței (control social).”

I.2. Producerea devianței

Fenomenul prin care ia naștere devianța a fost pus în discuție și studiat experimental de către psihologia socială fără a avea o bază teoretică serioasă. Devianța este recunoscută ca având o determinare socială, dar ea este definită în interiorul grupului, dincolo de orice raport de putere (Schachter, apud Mugny) sau naturalizată experimental, fără referiri la normele specifice (Freedman și Doob, apud Mugny).

În disciplinele apropiate psihologiei au fost propuse conceptualizări mai sistematice. De exemplu, în criminologie trecerea la actul criminal a fost abordată într-o manieră factorială. Aceasta presupune că factorii

reținuți sunt cei de natură fizică, biologică, economică, sociologică sau culturală, dar categorizând indivizii în cauză tot ca delincvenți. Aceștia sunt priviți tot ca fiind diferiți de „grupul normal”, diferența aceasta fiind singura care explică devianța. Se poate vorbi deci de naturalizarea devianței, concepție depășită însă de adepții interacționismului care concep devianța drept rezultat al unei interacțiuni între grupurile sociale. Anumite grupuri dominante produc, de fapt, devianță prin sistemul lor de reglare socială. Iată o prezentare succintă a mecanismului prin care delincvența este fabricată social.

În primul rând, „norma dă naștere devianței, după cum legea penală produce delincvența” (Robert, apud Mugny). Dispozițiile penale contribuie la conceptualizarea diferenței ca delincvență. Se poate spune că de foarte multe ori anumite consecințe ale adolescenței în societate sunt transformate în delincvență doar pentru că există o legislație (jurisdicție) penală pentru tineri. Este cazul drogurilor, al unor comportamente sexuale, al micilor furturi care pot reprezenta „doar un moment pasager al inserției sociale a adolescentului” (Mugny). Dar așa cum creează devianță, legile ar putea la fel de bine să o resoarbă. Dacă drogurile ar fi decriminalizate, dacă micile furturi nu ar fi puse sub urmărire, o mare parte dintre delincvenții minori nu ar fi categorisiți drept delincvenți și nu ar ajunge în casele de corecție, cu tot ceea ce presupune un asemenea tratament pentru dezvoltarea identității lor și a stimei de sine, dar și contactul cu alte grupuri de delincvenți, uneori cu consecințe negative pentru evoluția ulterioară a indivizilor în cauză.

Devianța este determinată de multiple reglări sociale. „Calitatea de deviant nu ar fi, în realitate, conferită de trecerea la actul criminalizant, ci de arestare, detenție preventivă, proces, casă de corecție” (Mugny). Cu atât mai mult cu cât se constată o reglare variabilă a acestor filtre producătoare de devianță, funcție de criteriile necontrolate sau sistematice. De exemplu, trecerea pe la tribunal sau casele de corecție nu se supune principiului de egalitate în fața legii, ci „inegalității șanselor în fața delincvenței” (Mugny). Este bine știut că tinerii din familii cu un nivel social mediu sau superior sunt mai ușor admonestați, fără urmări judiciare, pentru că se presupune că familia reprezintă o încadrare și o garanție suficientă pentru amendarea tânărului. Aceasta dovedește că devianța nu există ca și caracteristică „naturală”, iar categorizarea și stigmatizarea

unui individ ca deviant este produsul unei reglări sociale și al raporturilor dintre grupurile sociale. Ea îi atinge în mod diferit pe indivizi, funcție de condiții conjuncturale sau sistematice și, mai ales, de apartenența lor la grupuri sociale dominante.

I. 3. Teorii explicative ale delincvenței

De mai mult de un secol, cifrele criminalității sunt luate în evidența serviciilor administrative din toate țările și în mod special în statele dezvoltate. Inventarierea meticuloasă a infracțiunilor, tipologiei autorilor și a condamnărilor pronunțate a condus, pe de o parte, la înțelegerea delincvenței și la stabilirea unei rate a criminalității și, pe de altă parte, la două întrebări de bază: de ce rata criminalității variază și de ce există diferențe în comportamentele individuale ale celor aflați pe drumul criminalității? (Gibbs, 1987) (apud Ogien, 2002) Pe măsură ce cercetările au evoluat și au fost evidențiate din ce în ce mai multe aspecte implicate în producerea actelor de delincvență, cauzele acestora au fost puse pe seama mai multor factori (Ogien, 2002):

- personalitatea delincventului;
- mediul în care el a fost crescut și unde și-a desfășurat activitatea cotidiană;
- societatea în interiorul căreia se situează acest mediu.

În consecință, în încercarea de a explica criminalitatea, teoriile cauzale ale devianței rețin patru grupe mari de factori: neadaptarea individului, emulația din grupul de egali, diluarea autorității instituțiilor de control, inegalitatea socială. La acestea se adaugă un al cincilea, decurgând direct din apărarea unei forme stabilite a ierarhiei sociale. Vom încerca să tratăm în continuare trei dintre acești factori, cu referire la teoriile explicative ale delincvenței care se includ în fiecare dintre aceștia. (Ogien, 2002).

❖ **individul**

O parte dintre teoriile ce încearcă descifrarea cauzelor fenomenului infracțional atribuie responsabilitate individului, în cea mai mare măsură. Una dintre cele mai vechi teorii din criminologie este cea a lui **Pinatel**, el însuși un cunoscut criminolog al vremurilor sale. Acesta interpretează

creșterea criminalității din societatea capitalistă ca pe o dovadă a *maladiei morale a progresului*, iar individul atins de această maladie se prezintă ca o *personalitate criminală*. Conceptul reprezintă doar o noțiune de referință, un instrument de lucru, o construcție abstractă care constituie o realitate subiectivă. Descriind personalitatea criminală, Pinatel vorbește chiar despre un nucleu al acesteia, incluzând egocentrismul, labilitatea, agresivitatea și indiferența afectivă (Mitrofan, Butoi, Zdrenghia, 1994).

Autorul identifică și sursele acestui nucleu: egocentrismul vine din competiție, din inflația normelor legislative, din fenomenul de anomie, agresivitatea este consecința frustrărilor de diferite naturi și a alcoolismului, în timp ce indiferența afectivă reprezintă ultima condiție de trecere la actul infracțional. Celelalte componente psihologice care pot fi găsite la un delincvent nu sunt în relație cu trecerea la act, ci cu modalitatea de execuție a actului criminal. Pinatel nu elimină însă din ecuația sa situația sau mediul. El atribuie o mare parte din importanță și situației, completând explicațiile cu ajutorul noțiunii de *prag delinvențional*. Prin conjugarea acestor concepte, ar rezulta că există situații specifice, periculoase, când ocazia pentru comiterea actului nu trebuie căutată, și situații nespecifice, amorfe, când prilejul comiterii infracțiunii trebuie căutat. Mediul este criminogen nu doar prin crearea situațiilor, dar și prin facilitarea structurării criminale.

Un alt autor foarte cunoscut și care a fost preocupat de importanța personalității individului în producerea devianței este **Eysenck**. Explicațiile sale sunt legate de tipul de temperament și de teoria condiționării, el afirmând că extrovertiții sunt mai greu condiționabili decât introvertiții; iar însușirea normelor de conviețuire în societate este într-o mare măsură și un act de condiționare. Recidiva se explică prin legea secvenței temporale, conform căreia un act e determinat de consecințele pe care le are în timp, premiale, pozitive sau negative, de sancțiune. Dacă ambele sunt considerate, teoretic, echivalente ca pondere, atunci situația conflictuală se rezolvă în funcție de consecința probabilă cea mai apropiată. Actul infracțional oferă o consecință imediată, în timp ce sancțiunea legală e mai îndepărtată în timp și comportă un grad de incertitudine. (Mitrofan, Butoi, Zdrenghia, 1994).

Explicația causală a actului delicvent prin prisma personalității delicventului se sprijină pe prevalența structurii psihice în realizarea acțiunii.

Dar creionarea genezei personalității criminale nu permite explicarea cu adevărat a modului în care o persoană comite o infracțiune. Numeroase analize au scos în evidență imposibilitatea menținerii unei concepții liniare în explicarea traiectoriilor sociale. Iată câteva concluzii ale acestor analize în domeniul delincvenței (Briar și Piliavin, 1965) (apud Ogien, 2002):

- factorii etiologici nu operează niciodată în mod uniform ;
- indivizii care posedă predispoziții identice nu urmează cu necesitate același itinerariu, adică nu devin în mod sistematic delincvenți confirmați;
- majoritatea adolescenților renunță cu ușurință la aceste “obișnuințe deviante” la vârsta adultă; Gibbs (apud Ogien, 2002) amintește în acest caz de renunțarea asemănătoare ce se petrece la o parte a persoanelor încarcerate care, după ispășirea pedepsei, abandonează activitatea delincvențională;
- proporție mică de delincvenți, probați oficial, posedă trăsături psihologice care compun modelul deviantului elaborat de criminologie.

Două critici importante (Ogien, 2002) pot fi aduse teoriilor cauzale ale devianței care acordă întâietate individului:

- Nu putem judeca evenimentele din viața unui om pe baza unui rezultat actual (în acest caz, actul infracțional). Este greu să ignorăm faptul că orice biografie, fie ea și a unui delincvent, este într-o permanentă reconstrucție. Doar în momentul incriminării faptele din trecutul unui delincvent se pot integra într-un tablou de ansamblu pentru a deveni o proba suplimentară a naturii sale deviante. Dar nu putem considera că micile “acte deviante” ale copilăriei și adolescenței timpurii pot fi considerate factori explicativi ale conduitei adulte.
- Pe de altă parte, este greu de crezut că putem găsi aceeași origine-personalitatea-pentru o multitudine de fapte deviante. Se pune problema, astfel, dacă nu există nici o diferență între acțiunea unui violator înrăit și cea a funcționarului model care fură din casa de bani rămasă deschisă din întâmplare?

❖ mediul

Nu este posibil să explicăm fenomenul delinvențional doar prin acțiunea factorilor de personalitate. Aceștia li se adaugă însă influența mediului și a condițiilor de viață în care se dezvoltă individul care impune acestuia un cadru de referințe constrângător pentru ceea ce face, simte sau gândește el. Sărăcia, mobilitatea și heterogenitatea populației, specifică unor zone din care provin delinvenții, în special cele de la periferia marilor orașe, conduc la apariția fenomenului de slăbire a controlului social.

Trei factori concură la manifestarea acestuia (Shaw și Mac Kay, 1942) (apud Ogien, 2002):

- 1) disoluția morală care ia naștere din sărăcie ;
- 2) absența de repere stabile provocată de mutarea și reînnoirea neîncetată a locuitorilor ;
- 3) coabitarea unor grupuri sociale heterogene .

Toate acestea fac imposibilă stabilirea unei stări de normalitate în care infracțiunile să fie sistematic deconspirate și sancționate. În această situație, în care pentru copii pare imposibil să evite greșeala, apare vagabondajul, un mediu favorizant conduitei infracționale prin constituirea de bande în cadrul cărora tinerii se familiarizează cu delinvența și se inițiază în legile acestui univers social. Dezvoltarea criminalității este explicată, deci, prin rolul pe care îl joacă mediul - mai exact prin „destrucțurarea formelor convenționale de reglementare socială în adoptarea conduitelor deviate” (Shaw și Mac Kay, 1942).

În opinia lui Durkheim, în înțelegerea delinvenței trebuie să ne raportăm și la conceptul de inhibiție. Așa cum am amintit mai sus, viața colectivă impune membrilor comunității o serie de obligații și organizează raporturile dintre indivizi într-o manieră permanentă și general acceptată. Aceste obligații pot sta în calea unor dorințe imperioase sau pot provoca o stare de frustrare greu de acceptat, iar inhibiția se manifestă în mod necesar când apare o anumită stare de lucruri care vine să împiedice realizarea unei dorințe particulare. Ea este decisă de criteriile de evaluare parțial exterioare, de aceea ea este, conform lui Durkheim, „mijlocul prin care constrângerea socială își produce efectele psihice” (Durkheim, 1977)

E q p v k p w c t g c " c e g u v w k " x q n w o " q " r w v g k
volumul de pe

www.edituralumen.ro
www.librariavirtuala.com

u c w " f k p " n k d t t k k n g " p q c u v t g " r

Publicat cu finanțarea:

media **LUMEN**
www.EdituraLumen.com

www.EuroMarket.ro
Web services & design
E-commerce applications

Conținutul acestui volum nu reprezintă în mod necesar
punctul de vedere al Editurii Lumen sau al finanțatorilor

ISBN 973-7766-60-1

9 789737 766601

ISBN 973-7766-60-1

